

ÍRTÁK

Aczél Géza, Bécsy Ágnes, Borbély Sándor,
Czére Béla, Debreczeni Attila, Görömbei András,
Hima Gabriella, N. Horváth Béla, Imre László,
Márkus Béla, Monok István, Nagy Imre,
Orlovszky Géza, Praznovszky Mihály, Ratzky Rita,
Rónay László, Tarján Tamás, Tüskés Tibor,
Tverdota György, Vasy Géza, Veress József

J 180014

21. SZÁZADI
ENCIKLOPÉDIA

Magyar irodalom

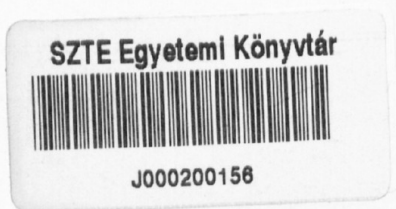
PANNONICA
— KIADÓ —

21. SZÁZADI ENCIKLOPÉDIA

Sorozatszerkesztő
SZVÁK GYULA

A kötet szerkesztője
BORBÉLY SÁNDOR

finholt

B 1800 14

Tartalom

I. A magyar olvasó históriája (<i>Monok István</i>)	7
II. Korszakok, stílusirányzatok (<i>Orlovszky Géza, Vasy Géza</i>)	17
III. A magyar irodalom panteonja	79
<u>JÁNUS PANNONIUS</u> (<i>Orlovszky Géza</i>) 79; <u>BALASSI BÁLINT</u> (<i>Orlovszky Géza</i>) 87; <u>ZRÍNYI MIKLÓS</u> (<i>Orlovszky Géza</i>) 96; <u>KAZINCZY FERENC</u> (<i>Nagy Imre</i>) 104; <u>CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY</u> (<i>Debreczeni Attila</i>) 113; <u>BERZSENYI DÁNIEL</u> (<i>Bécsy Ágnes</i>) 121; <u>KÖLCSEY FERENC</u> (<i>Ratzky Rita</i>) 129; <u>KATONA JÓZSEF</u> (<i>Nagy Imre</i>) 137; <u>VÖRÖSMARTY MIHÁLY</u> (<i>Ratzky Rita</i>) 146; <u>ARÁNY JÁNOS</u> (<i>Imre László</i>) 154; <u>PETŐFI SÁNDOR</u> (<i>Ratzky Rita</i>) 163; <u>MADÁCH IMRE</u> (<i>Nagy Imre</i>) 172; <u>JÓKAI MÓR</u> (<i>Imre László</i>) 180; <u>MIKSZÁTH KÁLMÁN</u> (<i>Praznovszky Mihály</i>) 188; <u>ADY ENDRE</u> (<i>Görömbei András</i>) 197; <u>KRÚDY GYULA</u> (<i>Czére Béla</i>) 207; <u>MÓRICZ ZSIGMOND</u> (<i>Borbély Sándor</i>) 216; <u>BABITS MIHÁLY</u> (<i>N. Horváth Béla</i>) 225; <u>KOSZTOLÁNYI DEZSŐ</u> (<i>Hima Gabriella</i>) 233; <u>KASSÁK LAJOS</u> (<i>Aczél Géza</i>) 242; <u>TAMÁSI ÁRON</u> (<i>Márkus Béla</i>) 250; <u>SZABÓ LÓRINC</u> (<i>Tverdota György</i>) 258; <u>MÁRAI SÁNDOR</u> (<i>Rónay László</i>) 267; <u>NÉMETH LÁSZÓ</u> (<i>Görömbei András</i>) 275; <u>ILLYÉS GYULA</u> (<i>N. Horváth Béla</i>) 284; <u>JÓZSEF ATTILA</u> (<i>Tverdota György</i>) 292; <u>RADNÓTI MIKLÓS</u> (<i>Tverdota György</i>) 301; <u>WEÖRES SÁNDOR</u> (<i>Tüskés Tibor</i>) 309; <u>PILINSZKY JÁNOS</u> (<i>Tverdota György</i>) 318; <u>NAGY LÁSZLÓ</u> (<i>Vasy Géza</i>) 326	
IV. Műnemek, műfajok	335
<u>LÍRA</u> (<i>Vasy Géza</i>) 336; <u>EPIKA</u> (<i>Borbély Sándor</i>) 359; <u>DRÁMA</u> (<i>Tarján Tamás</i>) 377	
V. A magyar színház századai (<i>Tarján Tamás</i>)	399
VI. Magyar írók a moziban (<i>Veress József</i>)	411
Mutatók	427
Stílustörténeti és műfajelméleti fogalmak 427; Magyar írók névmutatója 428	

I. A magyar olvasó históriája

A latin írásbeliség a keresztény állam- és egyházszervezet kiépítésével indult meg, s így ennek igényeit szolgálta. A központok a nagyobb egyházi (világi és szerzetesi) intézmények és a királyi udvar voltak. Az oklevéladás, a könyvmásolás, az eredeti művek írása kezdetben egy szűk, külföldön iskolázott egyházi réteghez kötődött. A 11. század közepétől ez a tevékenység a magyarországi kolostori és káptalani iskolák létrejöttével jórészt itteni kezekbe került. Az iskolarendszer folyamatosan bővült – a városi plébániai iskolákkal, majd a rendi főiskolákkal, valamint a rövid életű egyetemekkel (1367: Pécs; 1395–1403, 1410: Óbuda; 1467: Pozsony) –, és szerény mértékben az iskolázottak köre is szélesedett a polgári, illetve a nemesi réteg irányában. A 13. században kezdődött meg a rendszeres külföldi egyetemjárás is (Párizs, Bologna, a 14. század közepétől Prága, Krakkó, Bécs). Laikus írni és olvasni tudó társadalmi rétegről azonban először csak a 15. század második felében beszélhetünk.

KLERIKUSOK ÉS LAIKUSOK 🐼 A kultúrateremtő és kultúrafo-
gyasztó centrumokban, az egyházi intézményekben és a királyi
udvarban egyházi műveltségű klerikusréteg működött, még akkor
is, ha az udvarban javarészt világi megbízatásoknak tettek eleget.
A világi kulturális életet más országokban megteremtő jelentősebb
lovagi réteg Magyarországon nem volt, így a lovagi kultúra irodal-
mi emlékei is csak elvétve jelentek meg az országban. A 15. szá-
zadban a latin egyházi irodalom mellett a királyi udvarban jelen
volt a latin reneszánsz irodalom és bibliofília, másrészt a latinul
nem tudó apácák és laikus testvérek körében az anyanyelvi ke-

gyességi irodalom. A hazai egyházi és világi intézmények könyvszükségletét külföldi másolók, továbbá néhány hazai műhely elégítette ki. A mai szakirodalom becslése szerint a Mohács előtti Magyarországon hatvanezer körülre tehető a könyvállomány (kódexek és ősnymtatványok). A városok német anyanyelvű lakossága körében a hivatali írásbeliség termékei mellett a 14. századtól megjelentek a vallásgyakorlattal kapcsolatos német kéziratok, majd a világi irodalom egy-egy terméke is.

A 16–17. században alapvető változások zajlottak le a magyarországi olvasó és olvasás történetében. A főnemesi réteg tagjai, az asszonyok is megtanultak írni és olvasni, s ez a tudás terjedt az alsóbb nemesi rétegek körében is. A városok – többségében továbbra is német – lakossága pedig rendszeres oktatásban vett részt. A magyarországi értelmiség képzése külföldi felsőoktatási intézményekben történt, folyamatosan működő hazai egyetemet csak 1635-ben alapított Pázmány Péter. Észak-Itália minden felekezet számára megőrizte népszerűségét (Padova, Bologna), a katolikus lakosság elsősorban Bécsbe, Grazba, majd Rómába küldte tanulni fiait. Az első magyarországi beiratkozó 1522-ben jelentkezett a wittenbergi egyetemen, amely ettől kezdődően igen népszerű volt, de sokan látogatták a helvét képzőhelyeket (Zürich, Bazel) és Strasbourgot is. A 16–17. század fordulóján Heidelberg, ennek lerombolása (1622) után a németalföldi egyetemek (Franeker, Leiden, Utrecht, Groningen) voltak népszerűek a protestáns ifjúság körében. A Mohácsot követő két évszázadban közel 70 európai felsőoktatási intézményben regisztrálható magyarországi hallgató jelenléte, számuk meghaladta a tízezret. A diákok mindig könyvekkel tértek haza: a maguk számára, a kibocsátó iskolának (alma mater) és a patrónusoknak is ők vásárolták a könyveket. A lassan kialakuló könyvkiadó, könyvkötő és könyvkereskedő réteg mellett alapvetően az általuk behozott könyvanyag alakította a Kárpát-medence lakosságának olvasmányízlését.

AZ OLVASÁS INTÉZMÉNYEI A 16. század folyamán intézményesülő protestáns egyházak (az evangélikus, a református és az unitárius) egy új iskolai rendszert hoztak létre, amely zavartalanul működött a 17. század utolsó harmadáig. A katolikus ellenreformáció ekkor hatalmi asszisztenciával halálra ítélte a protestáns lelkesek és tanárok egy részét, jelezve ezzel, hogy a szellemi harc-

mező nem az egyetlen küzdőtér. A jezsuita, majd a 17. század közepétől a piarista rend magas színvonalú középiskolákat alapított, számos tanulni vágyó protestánst is magához csábítva. A jezsuita rend az egyetlen, amelyiknek – fejedelmi, illetve királyi támogatással – sikerült felsőfokú iskolákat létrehozni (Kolozsvár: 1588–1603; Nagyszombat: 1635–1777; Kassa: 1657), a protestáns alapítási kísérletek (János Zsigmond, Bethlen Gábor) kudarcot vallottak.

Az olvasni tudás társadalmi mértékéről eltérő vélemények alakultak ki a szakirodalomban aszerint, hogy az egyes kutatók milyen forrásbázist tekintettek át. Az egyik szemlélet szerint az írástudatlanság az arisztokrácián belül is jellemző, a közép- és a kisenemesség körében csaknem általános, a parasztság pedig – ritka kivételektől eltekintve – analfabéta maradt a 19. század második feléig. A másik szemlélet szerint olvasmányműveltségnek nem feltétlenül csak a könyvekből olvasás útján megszerzett ismeret tekinthető, hanem a könyvek képeiből és az orális hagyomány útján szerzett ismeret is az. Az írásnak és az olvasásnak nagy tekintélye volt a társadalom valamennyi rétegében (így részben a parasztság körében is), és az emberek törekedtek ilyen ismeretek megszerzésére. Az olvasmányanyag felmérése eddig csak az 1530–1750 közötti időszakra nézve történt meg a módszeres alap kutatás szintjén (a szegedi bibliotheca eruditionis program). Közel 2500 olyan gyűjteményt regisztrált a kutatás könyvösszeírás vagy a ma is fennmaradt könyvek bejegyzéseiből (possessorbejegyzés), amelyek legalább öt különféle könyvet birtokolt. A legnagyobb könyvtárak 2000–3000 kötetesek voltak. Emellett több ezer olyan személyről tudunk, akinek könyvtulajdonlását dokumentum bizonyítja. A korabeli értelmiség (egyházi személyek, jogászok, orvosok, tanárok, városi alkalmazottak stb.) tagjai közül ezek az adatok egészük kevesebb mint 5%-ára vonatkoznak, és ugyanez az arány – tehát a könyvek dokumentált birtoklása – a garantáltan írni és olvasni tudó lakosságának csak elenyésző töredékére jellemző. Azoknak, akiknek olvasottsága adatokkal jellemezhető, közel 80%-a városi lakos (kézműves polgár vagy városi értelmiségi). A 18. század első feléből Sopronból fennmaradt dokumentumok szerint a nyomdászok és a könyvkötők műhelyeiben olvashattak. Ezek az adatok mindenképpen pozitív értelemben árnyalják azt a képet, amelyet az elsőként említett pesszimista szemlélet alakított ki az országról.

Fontos kiemelni azt a tényt, hogy a magyarországi olvasó már a

15. század utolsó harmadától található olyan könyvtárat, amely – a nyugat-európai mintáknak megfelelően – mintegy közintézményként működött. A humanista hagyományok alapján alakult közösségi használatú könyvtár Pécssett Handó György (?–1480?) magánkönyvtárából, és hasonló módon volt nyitott Hans Derchwam (1494–1568?) besztercebányai gyűjteménye is. A reformáció lutheri programjának megfelelően a magyarországi városok tanácsai is gondoskodtak arról, hogy a polgárok könyvekhez juszanak, közösségi használatú bibliotékákat alapítottak (Nagyszében: 1580 körül; Besztercebánya: 1600 körül; Kassa: 1670 körül). Ezek még valamelyik protestáns felekezet kezelésében álltak, de hozzáférhetőek voltak a város polgárjogú lakossága számára. A Klimó György (1710–1777) püspök alapította pécsi nyilvános könyvtár már közvetlen előzménye a kultúra polgári nyilvánosságát kifejezni hivatott 19. századi könyvtártípusnak.

Az olvasásnak színhelyet biztosító intézmények közül a 16–18. században az egyik legfontosabb a főúri udvar. Itt nemcsak az arisztokrata ifjak, hanem a familiárisok gyermekei is találkozhattak vándor humanistákkal, a nyomda egyre terjedő művészetével, az udvari élet civilizatorikus újításaival és az udvari könyvtárban a könyvekkel. Az udvari nevelők irányításával folyó oktatásban megszerezhető ismeretek mellett szokássá válhatott számukra a könyvek használata. Nem csupán a napi vallásgyakorlat könyvei, hanem olyanok is, amelyek a konyhán vagy a gyakorta előforduló sebesülések gyógyításakor hasznosak. Ritkán az udvari rendtartás írásba foglalása is megtörtént, és ennek nyugat-európai nyomtatott mintái is előfordultak. Jó példa ez utóbbira a németújvári Batthyány-udvar Boldizsár idején (1538–1590), ahol a wolfenbütteli rendtartást vették mintául.

A kora újkori magánkönyvtárak történetét kutatók egyik nehezen megválaszolható kérdése, hogy a korabeli könyvjegyzékekben miért szerepel a hazai kiadványkör elenyésző mértékben. A válaszok egyike azt mondja, hogy a hazai kiadványok ára olyan csekély volt, hogy az ingóságok összeírói nem fordítottak rá különösebb figyelmet. A kiadványok jelentős része a napi vallásgyakorlathoz, illetve a hétköznapi tevékenységekhez kötődött (kalendáriumok, széphistóriák, iskolai könyvek), ezek a használattól egyszerűen tönkrementek. Ezért is fontos számunkra minden olyan dokumentum, amely a magyar irodalom olvasásáról (fogyasztásáról) tanúskodik. Batthyány Ferenc (1569–1625) jó viszonyban

volt Balassi Bálinttal, versei kéziratos másolatban is megvoltak könyvtárában, szerelmi levelezésében is idézi a költőt. Fia, Ádám (1609–1659) is patrónusa volt a hazai irodalomnak, nyomdáknak.

Zrínyi Miklós igazi irodalomfogyasztó volt. A kortárs olasz és latin szépirodalom olvasása mellett figyelmet fordított az irodalom elméletének megismerésére is. Balassi verseinek kéziratos másolata neki is volt, de a nyomtatott magyar szépirodalom (szerény) terjesztését is nyomon követte.

A magyar irodalom olvasásának egy máig nem kellő figyelemmel kutatott területe a 19. század közepéig kéziratos terjedő művek ismerete. Sajnos a hazai nyomdászat és könyvkiadás nem volt olyan tőkeerős, hogy a kortárs irodalmat a kiadással támogathatta volna, a mecénás főurak, egyházak és polgárok pedig csak ritkán adtak pénzt ilyen célra. A jelenség persze nemcsak az irodalmi művek esetében létezett, Cserei Mihály históriájának Benkő József (1740–1814) a 18. század végén még több mint 300 másolatát regisztrálta (a korabeli átlagos nyomtatott példányszám sem volt sokkal magasabb). A 19. század első felében Erdélyben nagyon sok pesti kiadványt (pl. Széchenyi István műveit) másoltak sok példányban, hogy hozzájussanak a szöveghez.

Az is igaz, hogy a 16. század második felében tapasztalható világiasodás tendenciája (1571–1600 között az összes megjelent könyv 30,7%-a volt szépirodalom) a 17. század elején visszafordult teológiai irányba (1601–1635 között az előbbi arány már csak 19%, és a következő évtizedekben folyamatosan csökkent.) A 18. század első két harmada sem hozott lényeges változást a magyar nyelvű irodalom olvasásában, de fontos, hogy az arisztokrácia és a köznemesség körében is divat lett francia nyelvű irodalmi műveket kézbe venni, a polgárság – amely többségében német anyanyelvű volt – a német irodalom fogyasztójává kezdett válni.

A 18. században az ország lakosságának többsége már újra katolikus volt, így a protestáns kollégiumok diákjainak száma megcsappant. Emellett a katolikus egyház állami segédlettel mesterségesen is korlátozta a protestáns értelmiség újratermelődésének lehetőségeit. A jezsuita, illetve a nagy ütemben gyarapodó piarista középiskolai hálózat jól helyettesítette a kieső protestáns iskolákat. II. József türelmi rendeletének visszavonása után az újra megalakuló rendek (bencések, ferencesek, ciszterciek, premontreiek stb.) már törekedtek az oktatásban való részvételre, így a reformkortól kezdve az ország lakossága egy sűrűbb iskolai hálózatra támasz-

kodhatott. Az egyetemjárás irányai megváltoztak, a magyarországiak többségükben a Habsburg Birodalom és Németország egyetemére mentek diplomát szerezni. A hazai felsőoktatás is több új intézménnyel gyarapodott. A világi olvasói réteg kialakulásának oktatási feltételei javultak, az olvasni tudó lakosság aránya nőtt, de az írástudatlanság még mindig számottevő maradt. A könyvkiadás és a könyvkereskedelem, de ezzel egyidejűleg a cenzúra is szervezetté vált. Csak II. József uralkodása idején lazult valamelyest az ellenőrzés.

A könyvkiadás tartalmi összetétele is a magyar irodalom és irodalmi élet térhódítása irányában változott, bár nagyobb jelentőséget csak a nyelvújítási viták lezárultával, a Magyar Tudományos Akadémia megalakulásával, illetve a magyar helyesírás szabályainak megalkotásával nyert. A könyvkiadás mecénási köre kibővült, a kiadók már előfizetőkre is számíthattak (prenumeratio). Ez biztos olvasóréteget jelentett, még ha nem is tömegeket. A magyar nyelvű irodalmi és tudományos folyóiratok megindulása is jelezte, hogy létezett ez a jelzett biztos olvasói igény. Mai ismereteink szerint az első olvasókörök a 18. század utolsó harmadában jöttek létre (1782: Anton Martin, Pozsony; 1788: Anton Kleinod, Sopron), az első kaszinók pedig a reformkorban alakultak. A századfordulón megindult egy nyilvános könyvtári hálózat alapjainak lerakása (1802: Országos Széchényi Könyvtár, Teleki Téka; 1803: Bruckenthal Könyvtár és Múzeum stb.).

A VILÁGI OLVASÓK ➤ Mindezek a változások valóban a magyar irodalom fogyasztásának számbeli kibővülését eredményezték, de a 19. század utolsó harmadában történt az igazi áttörés a kultúra polgári értelemben vett nyilvánossá válása terén. Ehhez persze szükség volt a kiegyezés biztosította békeidőszakra és a kulturális politika akkori irányítóinak tudatosságára.

Az országban még mindig jelentős volt az analfabéták aránya. Trefort Ágoston programja e helyzet megváltoztatására nem csupán az iskolai reformot szorgalmazta, hanem a közkönyvtári hálózat bővítésére, tervezett állami könyvkiadási támogatásrendszerre is kiterjedt. Ezen a téren a két világháború között Klebelsberg Kuno iskolaépítései jelentették az újabb lendületet, és az a tény, hogy a kultúra részesedése elérte az állami költségvetés 10%-át. A második világháború utáni kommunista hatalom kötelezővé és

általánossá tette az alapszintű oktatást, így az analfabétizmus hivatalosan nem létezik. Az olvasni nem tudók, illetve az olvasott szöveget nem értők arányára csupán becslések vannak.

A 19. század végén a nagyobb könyvkiadók (állami támogatással) számos új sorozatot indítottak egyrészt olyan műfajokban, amelyek a ponyva kiadványkörbe tartoznak. Több olyan sorozat is elindult ugyanakkor, amely a magyar klasszikus irodalmat közvetítette az egyre szélesebb olvasóközönségnek (Olcsó Könyvtár, Athenaeum Olvasótára, Műveltség Könyvtára stb.). Ezeket a sorozatokat azok szerkesztették, akik valóban felelősséget éreztek az irodalmi olvasottság ügyéért, és persze anyagi számításukat is megtalálták (Jókai Mór, Mikszáth Kálmán stb.).

A nyilvános könyvtári hálózat látványosan bővült az 1860-as évektől, de György Aladár statisztikái szerint az olvasói helyek kihasználtsága minimális volt. Ezzel szemben a társasköri és az olvasóköri könyvtárak forgalma jelentősnek mondható (328 társasköri és kaszinói könyvtárról tudunk 1884-ben). A két világháború között ez a kör kibővült a falusi olvasókörökkel (gazdakörök). A második világháború után számos kisebb könyvtár alakult (üzemi, szakszervezeti, iskolai könyvtárak). Ez a rendszer elaprózott volt, de potenciálisan nagyon sok embernek nyújtott olvasási lehetőséget. A politikai rendszerváltás (1989) után a lényeges változtatás abban állt, hogy a szakszervezeti könyvtári hálózatot felszámolták, az országos szakkönyvtárak egy részét az átszervezett felsőoktatás közvetlen szolgálatába állították, és megszervezték az Országos Információ- és Dokumentumellátó Rendszert. Az új, elektronikus médiumok mai használatukkal az információellátást segítik elsődlegesen, még akkor is, ha valamennyi magyar klasszikus irodalmi mű már olvasható a világhálón.

A magyar olvasó történetének végiggondolásakor meg kell emlíkeznünk arról, hogy a magyar befogadó kultúra. A világirodalom alkotásai a 16. század óta egyre nagyobb számban váltak hozzáférhetővé magyarul. A magyar fordításiirodalom a 19. század végétől kezdve a legnagyobb magyar alkotók nevéhez kötődik; gyakran hajlunk arra, hogy a magyar változat jobbnak tűnik, mint az eredeti. Arany János, Kosztolányi vagy Babits valóban úgy tolmácsolták számunkra az angol, a francia vagy a latin irodalom műveit, hogy azok ebben a változatukban élvezhetők még olyanok számára is, akiknek nincsenek nyelvi korlátaik. A 20. század végén elvégzett olvasás- és olvasmányvizsgálatok azt mutatják,

hogy amikor a magyar írók inkább az irodalomkritikusok esztétikai elveinek akartak megfelelni, és nem az olvasóközönség ízlését tartották szem előtt, akkor a nagy szociális érzékenységgel megírt, jó magyar fordításban olvasható latin-amerikai irodalom meg tudta őrizni népszerűségét.

Külön ki kell térni arra a jelenségre, amely az első világháború utáni anyaország, illetve az utódállamok területén élő magyarság olvasási szokásai közötti különbségben nyilvánult meg. A magyar irodalom alapos ismerete az utóbbiak számára fontos volt azonoságtudatuk megőrzésében és persze abban is, hogy a hétköznapi nyomor, politikai nyomás terheit elviselhessék. Ebben az olvasói körben csak a legutóbbi néhány évtizedben tapasztalhatók hasonló változások, mint Magyarországon: a klasszikus magyar és világirodalom, illetve a kortársak kiszorulása az olvasmányanyagból.

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM 📖 Az elmúlt negyed évszázad információs technológiai változásai minden európai kulturális közösség számára komoly kihívást jelentenek. Nevezetesen azt, hogy saját kulturális értékeik megőrzését, a fiatal generációk tagjai számára való továbbadását a technikai civilizáció által erőltetett modernség követelményeinek megfelelően valósítsák meg. A könyvtáraknak és az olvasásnak ebben a helyzetben különleges szerepe s ennek megfelelően nagyon nagy felelőssége van. A 15. században a könyvkiadásban a Gutenberg nevéhez kötött technológiai váltást megelőzte egy közel két évszázados kísérletsorozat a könyv-előállítási technikák megújításában, és ezek a kísérletek alapvetően az olvasási szokások, az olvasói igények változásainak akarták megfeleltetni az új sokszorosítási módot. A 18–19. század fordulóján, a könyvnyomtatás gépesítésekor az olvasói igények változása legalább felerészben befolyásolta a technikai változásokat, ezért a változások – az olvasási szokások és a technológia – nagyjából egyidejűek.

A 20. század végi változásoknak azonban nincs olyan előzménye, amely az olvasás történetében is felmutatható lenne. A változások csaknem tisztán technikai jellegűek, minőségüket a technológiai iparban érdekelt körök anyagi érdekei határozzák meg. Ezek a gazdasági vállalkozói körök a kulturális értékek megmentését, áthagyományozását legfeljebb üzleti érdekeiknek alávetetten, de semmiképpen sem a kulturális célokat előtérbe helyezve veszik

figyelembe. A technológia mindenképpen diktálni akar és tud is, hiszen anyagi érdekek kötődnek hozzá. Ebben a helyzetben az eruditív kultúra (olvasmányműveltség), annak értékei és megjelenési formái valóban veszélyeztetett helyzetbe kerültek. Ezzel párhuzamosan az új technológia egy újfajta képi kultúrát teremt, illetve olyan lehetőségeket nyújt a hagyományos művelődési formák kedvelőinek, amelyekre eddig azok nem gondolhattak (pl. nagy adattömegek gyors és sokféle szempontú áttekintése, a teljes szövegű digitális rögzítés, a multimédia és a háromdimenziós megjelenítés lehetősége stb.).

A jelzett pozitívumok ellenére a közép-európai országokban a technológiai változások veszélyei felerősödtek. Egyrészt azért, mert ezek a társadalmak tovább őrizték azt a hagyományt, hogy még az átlagember is viszonylag sokat olvas, ismereteit alapvetően olvasás útján szerzi, másrészt azért, mert ezek a társadalmak az informatikai eszközök terjedését egyidejűleg élik át a vadkapitalizmus időszakával. De megjegyzendő, hogy a könyvtárak bizony azokban az országokban is kiszolgáltattak a gazdasági intézmények (szoftver- és hardvercégek) érdekellentéteinek, ahol – marxista történeti kategóriával élve – az eredeti tőkefelhalmozás már évszázadokkal ezelőtt lezajlott.

IRODALOM FÜLÖP Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, 1978; CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*, 1987; TÓTH István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon, 1996; GEREBEN Ferenc: *Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*, 2000; ALBERTO MANGUEL: *Az olvasás története*, 2001; MADAS Edit–MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, 2002.

[M. I.]